

nost sa idejom, čija je pulka pojava... Mudrost tragičnog čuda jeste mudrost granica. Čudo je uvek jednoznačno, ali sve što je jednoznačno razdvaja i ukazuje u dva pravca sveta... Svaki vrhunac je vrh i granica, presečište smrti i života. Tragični život je od svih života najisključivije ovomezaljski. Zato se njegova životna granica uvek stopi sa smrću. Stvarni (autentični) život nikad ne dostiže tu granicu i smrt poznaje samo kao nešto što stravično preti, besmisleno, što naglo preseče njegov tok. Mističnost je preskočila granicu i stoga ukinula svaku stvarnosnu vrednost smrti. Za tragediju je smrt — granica po sebi — uvek imanentna stvarnost... Doživljavanje granice je buđenje duše u stanje svesti, samosvesti: ona jeste, jer je u granicama; jeste samo zato i utoliko koliko je u granicama».

Za Lukača, iz toga perioda, opozicija između tragične veličine i različitih oblika neautentične svesti jeste apsolutna. Ova veličina prebiva u samoći, u odbijanju čitavog socijalnog života; prebiva u odbijanju istorije. *Metafizika tragedije* postavlja se uz Rasina i Kanta, a suprotstavlja svakom istorijskom poduhvatu, Sekspiru kao i Hegelu. Ovaj je govorio o tragediji, ali samo kao o jednoj od figura svesti i integrisao je svest o granici u jedno zbivanje koje je prevazilazi, u zbivanje duha i istorije. Za Lukača, iz 1911, granica prisvaja svu važnost za individuu, nijedan, dakle, projekat više nije vredan, a istorija je na-prosto nemogućna. On je uočio, kao uostalom i Paskal, granicu i razmotrio je, bez strepnje, veličinu čoveka u odbijanju, veličinu života gde se nijedan projekat ne realizuje, pošto se individua nalazi u granici i prisustvu smrti. Dok, naprotiv, Hajdeger izvodi strepnju — koju Lukačeva tragična pozicija isključuje — i želi da zasnuje projekat i istoriju polazeći od bića-za-smrt i misli o granici; želi da dostigne bivstvovanje-sa pošav od autentičnosti koja je prisutna samo u izolovanosti i kroz samoću.

Za *Sein und Zeit*, istorija je bitna i smisao bivstvovanja i autentičnosti nalazi se samo u istorijskom projektu. Bivstvovanje i istorija, ove fundamentalne hajdegerijanske »kategorije«, ne postoje u *Metafizici tragedije*, iako za Lukača svest o granici podrazumeva izbor između autentičnosti i neautentičnosti. Totalitet i istorija pojavljuju se u *Istoriji i klasnoj svesti*; pošto sa kolektivnim subjektom istorija postaje mogućna, svest o granici iščezava, a smrt gubi od svoje važnosti.

Hajdeger kritikuje svaku svest koja, živeći autentičnost, ne daje smrti centralnu važnost i ne shvata je kao fundamentalni problem. On je 1927. izvršio sintezu dve perspektive, sintezu koju je Lukač uvek odbijao, i ujedinio filozofiju istorije i kjerkegorijansku filozofiju strepnje i samoće. Hajdeger ne nudi filozofiju neposrednog doživljaja; nije reč, po njemu, o temporalnosti čija je autentična forma istoričnost. Filozofija koju on izlaže jeste fenomenološka filozofija, uprkos njegovom objašnjenju, u poglavlju o fenomenologiji, da ova strogo treba da se usmeri ka smislu Bivstvovanja koje nije jedan dati fenomen. Smislu Bivstvovanja pristupa se ne kroz neposredni doživljaj, koji je neautentičan, već kroz autentičnu temporalnost i istoričnost. Za *Sein und Zeit*, istorija, ukoliko je autentična — ne istoričnost svetske istorije, one o neposrednom bivstvu-sa — to je istorija individua koje postaju autentične u izolovanosti i kroz odlučnost pre ponovnog pada u neautentičnost. Istorija se svaki put zbiva polazeći od odluke čija autentičnost proizlazi iz bića-slobodnog-za-smrt, sa linije koju ova smela odluka — da se poslužimo Hajdegerovim terminom — stvara između individue i zajednice (*Gemeinschaft*) jednog naroda (*Volks*) preko heroja prošlosti, koje je ova individua u toj odluci izabrala kao model, usmeravajući se prema budućnosti.

Hajdeger to autentično bivstvovanje-sa u zajednici jednog Naroda naziva: *sudbina*. Ne radi se o ljudskoj zajednici, ni svetskoj istoriji — koja je, po Hajdegeru, jedna br-

bljarija, — već o zajednici jednog naroda i autentičnom ponavljanju njegovih prošlih heroja. A, međutim, za Lukača iz 1923. subjekti istorije su grupe, kolektivni subjekti, koji su, u isto vreme, i njen predmet. *Dasein*, ta posebna forma Bivstvovanja počev od koje su akcija i razumevanje mogući, nije, prema Lukaču, individua već množinski subjekti čije su mogućnosti objektivne.

Za Lukača, kao i za Hajdegera, smisao se otkriva u odnosu na *Dasein* ili u odnosu na množinski subjekt. Ali, određen kroz individualnost *Daseina* ili kolektivnog subjekta, taj odnos prema smislu ustanovljuje se različito kod dva mislioca. Kod Hajdegera, ovaj odnos nije posredovan i, u suprotnosti sa autentičnom odlukom, on posredovanje radije smešta na plan svetske istorije i kroz nju karakteriše različite oblike istoricizma. Naprotiv, kod Lukača prelaz između zbivanja i totaliteta, otkrića konkretnog i imanentnog smisla nije neposredno istinit, odluka ne otkriva smisao niti mu daje pristupa; ne skače se sa pozitivne nauke i neposredne datosti ka totalitetu Bivstvovanja. Problem totaliteta u *Istoriji i klasnoj svesti* jeste problem konkretnih i progresivnih totaliteta; istraživanje ima za cilj da otkrije njihove veze i njihova posredovanja. Bez ovih posredovanja okončava se, prema Lukaču, u istoriji sa dve dimenzije; sa dve buržoaske koncepcije koje joj odgovaraju. Prvo, formalni stav: klasifikacija spoljašnjih istorijskih zbivanja, kao opšta teorija i zakon o tri stanja Ogista Konta, primenljiv na sve slučajeve, bez ikakvog obzira na imanentne strukture i posebna posredovanja. Drugo, i u suprotnosti sa ovim formalizmom koji ne vodi računa o posebnom i konkretnom zbivanju, iracionalističke teorije, sa svojim metodama zasnovanim na intuiciji i empatiji, koje u prvi plan ističu uloge velikih ličnosti i elita i insistiraju na jedinstvenom i neuhvatljivom karakteru zbivanja i individualnosti; njih treba razumeti — prema ovim teorijama — u njihovoj neponovljivosti, nezavisno od svih racionalnih nastojanja, jer imaju svoje sopstvene zakone. Protiv ovih srodnih i komplementarnih koncepcija Lukač ističe valjanost dijalektičke analize, čija se specifičnost sastoji u mogućnosti da, u isto vreme, napusti apstraktni karakter opšte teorije i iracionalni karakter individualne činjenice — sačuvavši, pak, relativnu slobodu individui — polazeći od mogućeg polja množinskog subjekta i njegove funkcije u praksi grupe povezane sa praksama ostalih socijalnih grupa: tek razumevajući njihovu akciju iz te perspektive, iz svesti o kolektivnom subjektu, drugim rečima iz de-reifikacije, ljudi mogu pristupiti autentičnosti i zajednici. Jedino tako može biti prevaziđena koncepcija Istorije u dve dimenzije, istorije formalnog istoricizma kao i one o stvaralačkim individuama. Ova istorija u dve dimenzije ponovo se susreće još kod Hajdegera, koji, polazeći od individualnog *Daseina*, poznaje samo individualnu autentičnost, u izolovanosti i životu za smrt.

Napred smo primetili: misli Lukača i Hajdegera — ranog Lukača (1909—1923) i ranog Hajdegera (1927) — homologne su i srodne, uza sve osnovne razlike koje dolaze od izražaja u svakom od problema. Njihove perspektive su različite i ne mogu biti pomešane. Uprkos tome, teško je zamisliti ova dva filozofa bez odnosa između sebe, i povodom tih odnosa treba u najmanju ruku govoriti o Lukačevom uticaju preko časopisa i čak, u određenoj društvenoj sredini, o posrednim odnosima preko Laska.

¹⁾ Citate iz Lukačeve knjige *Duša i oblici* navodimo prema srpskohrvatskom izdanju, Nolit, Beograd, 1973, prim. prev.

Odeljak iz knjige *Lukacs et Heidegger*, Danöel/Gonthier, Paris, 1973.

Preveo sa francuskog
Zoran Stojanović

jan kot

o, biti kamen

Megara je već obukla deci smrtno košulje i stavila im oko vrata vence kakvi se stavljaju na životinje vođene na žrtvu. Za trenutak će tiraninovi dželiti odući nju, Heraklove sinove i starog Amfitriona na gubilište. Amfitrion je već digao obe ruke prema nebu, priziva Zeusa da požuri šaljući pomoć, jer će za koji trenutak biti prekasno, Ali Megari govori da svoje molitve ne šalje »gore«, nego da ih šalje »dole«. Herakle je sišao u Had i nije se vratio. No, evo ga stiže. Stoji na kraju arene, u trepće očima, zasenjenim svetlošću.

U Euripidovom *Heraku* junak se dva puta vraća iz mraka i pozdravlja sunčevu svetlost. »S kakvom radošću gledam svetlost sada!« I posle drugog povratka: »Gledam nebo i zemlju, sjajne sunčeve strele...« Prvi je povratak iz Hada, drugi — iz silaska u drugi pakao i u drugi mrak. Nakon prvog povratka još je stigao da od neminovne smrti spase ženu, tri sina i oca. Drugi je povratak iz ludila, u kome je pobio sinove i ženu. U prvom povratku ima pri sebi celokupnu svoju mitološku opremu: luk, tobolac s otrovnim strelama, i močugu. Drugi put na sceni se pojavljuje polunag, privezan konopcima za razbijeni stub dvora.

U toj neobičnoj drami, prividno prelomljenoj na komediju i tragediju, različit je smisao Heraklovih povratka i različita je njihova poetika i dramatika. Ali dva puta vraća se Herakle mitski, legendarni i arhaični u svet savremen za gledaoce drame. Prvome delu gotovo je oduvek prigovarano da je previše dug, neujednačen u tonu, plitak ili konvencionalan, dok je drugi deo gotovo sveopšte priznavan za remek-delo.

No ako drama izgleda napukla, to je stoga što je bio naprnut mit o Heraklu. Euripid dosledno i svesno, uz upotrebu svih pozorišnih sredstava, konfrontira dve pole toga naprslog mita sa sveopštim ljudskim iskustvom. Herakle dvanaest delâ, junačni i nepobedivi, spasitelj i medijator — vrtiće se iz Hada u vreme peloponeskog rata. Herakle, sin Zevsov, proganjen od Herine strane, žrtva i dželat, bačen na samo dno nesreće, primiće svoju ljudsku sudbinu, i između dvaju očeva: boga i čoveka, izabraće Amfitriona.

Poludeli Herakle je moralitet u dva «čina». Prvi čin je podrugljiv i didaktičan. Prvi od Euripidovih intelektualnih postupaka je istovremeno vođenje ili, bolje rečeno, međusobno mešanje mitskog i istorijskog vremena. Od dijahronije sledi nagli skok u sinhroniju.

»Ko od smrtnika ne zna još za mene — Amfitriona iz Arga, muža ljube Zevsove? Ja sam taj...«

Proteran iz Arga zbog ubistva svoga tasta, Amfitrion je našao utočište u Tebi. Herakle se najmno da bude Euristejev sluga kako bi civilizovao svet. Bio je to otkup za Amfitrionov povratak u Arg. Ali u Tebi je najpre buknula revolucija, a zatim domaći rat. Mitski Kreont, vladalac Tebe, koji je vodio poreklo od pokolenja zmajevskih ljudi, ubijen je juče na noć. Amfitriona, koji je svoju bračnu postelju podelio sa Zevsom, novi tiranin izbacio je iz kreveta jutros pred zoru. Heraklova porodica pobešla je uplašeno iz kraljevskog dvora i potražila sklonište pred Zevsivim oltarom. Sada, kad komad počinje, sede tamo svi zajedno: Amfitrion, Megara i deca, »lišeni svega; bez hrane, pića i odeće, ležeć na golom podu.«

Prevrat koji je u toku jedne noći izvršen u mitskoj Tebi kao da se ne razlikuje mnogo od revolucija i građanskih ratova koji su u grčkim kolonijama, naročito u prvoj deceniji peloponeskog rata, u toku jedne noći ili jedne sedmice šišćavali vladu aristokratâ ili oligarhâ, zavisno od toga da li je nailazila spartanska vojska, ili se približavala atinska flota. Pokolj na Korkiri 427. godine, što znači bar tri godine pre najranijeg od mogućih datuma postavljanja Herakla, opisao je Tukidid kao uvek hladno i poslovno, ali s punom svešću da je to već bio nagoveštaj kraja helenske civilizacije.

»Sedam su dana što je Eurimedont, došavši sa šezdeset lađa, kod njih boravio, Korkirani ubijali one za koje im se činilo da su njihovim neprijateljima, jer su im upisivali u grijeh da su kanili oboriti pučku vladu. Neki poginule i iz osobnog neprijateljstva, a neki opet od dužnika zbog novca, što su im bili dužni. Na sve se načine ubijalo i kao što u takvoj prilici često biva, nije bilo ničega, što se nije dogodilo, pa još i gore: otac je ubijao sina, i iz svetišta su ljude izvlačili i kod njih ih ubijali, a neki umriješee i obzidani u hramu Dionizovu.«

Radnja u tom prvom činu Herakla crtana je grubim potezima, podli tiranin u odgovarajućem času iskače kao lutka iz kutije, ali ilustrativnost i shematizam su namerni, a parabola je mitska, kao u Brehta ili Drenmata, jasno smeštena u savremenost. Sva realija su tipična i karakteristična. Nerede u Tebi iskoristio je tuđinac Likos, pokorio je svetinu, oslonio se na uprošastene aristokrate, ubio Kreonta i proglašio se za kralja. Takođe je odlučio da ubije Amfitriona, Megaru i maloletne Heraklove sinove. Bojao se da bi, kad odrastu, mogli rešiti da osvete deda. Uvek je sigurnije pobiti sve odjednom. Novi tiranin je ipak poštovao pravo azila, i nije hteo begunce silom da otme ispred Zevsova oltara; pozvao je vojnike, naredio da poslažu drva u hvatove i izjavio da će, ne pođu li dobrovoljno u smrt, narediti da ih žive spale. »Vi ste robovi samo; ja sam gospodar.«

Herakle je još uvek u Hadu. Ali u tom delu kao da postoje dva različita Hada, slično postojanju dva različita vremena: mitsko i istorijsko. Jedan Had iz koga se niiko od smrtnih ne vraća. »Ko se, od onih što umreše, iz Hada vratio?« — pita Megara. I drugi Had s troglavim psom, po koga je sišao Herakle. U Heraklov povratak iz Hada ne samo što nije mogao poverovati Verâ i racionalistički interpretatori Euripida. Tiranin Likos daje vrlo slične dokaze: »Zar mislite možda da će se otac te dece iz Hada vratiti?« Čak i dobrušni Amfitrion, koji u sve veruje, veoma ozbiljno sumnja, i savetuje Megari da Heraklove sinove umiri pričanjem bajki. »Umiri ih bajkama, omami ih, varkama gorkim jadnog maštanja.« Dečaci, naravno, ne bi poverovali da je njihov otac pošao u Had po psa. I čak kad se Herakle već vratio, Amfitrion za svaki slučaj želi još jednom da proverî:

AMFITRION:

»Da li si, stvarno, u Hadu bio sine moj?«

HERAKLE:

»Da; i na svet sam zver troglavu izveo.«

AMFITRION:

»Ti je savlada? Il to beše Korin dar?«

HERAKLE:

»Savladah je. Tajne sile mi pomogoše.«

Taj kratki dijalog već nagoveštava Luki-janov intelektualni kabare bogovâ. Ali ironija nije samo verbalna. Na Euripidove drame uvek treba gledati kao na pozorište. Moralitet o Heraklu sadrži pevanje, igru i pantomimu. I slično kao kod Brehta, sva pozorišna sredstva podvrgnuta su intelektualnoj disciplini i služe kao argumenti teze. Hor je sastavljen od staraca. Samo su starci u Tebi posle pogroma ostali verni Heraklovoj porodici. Sad stupaju uz stepenice koje vode prema Zevsovom oltaru.

»Ne posustajte. Umorne noge vucite napred kao ždrebe što, u amu, sporo, tegli uzbrdo, na greben, teška kola. Ako posrne koji, Pomozite mu, ne dajte da klone...«

Prva pesma Hora o nemoći starosti, u stvari predstavlja pevane didaskalije. Starci padaju, daju jedni drugima ruke, jedni se oslanjaju na druge, uzajamno se vuku uz stepenice. U *Trahinjankama* je Hor žena sa sela otplesao borbu nemanskih udvarača za mladu Dejaniru. Dvanaest Heraklovih delâ kod Euripida otplesae Hor staraca. Drhtavi starci s nalepljenim dugim, belim bradama, oslanjajući se na štapove jer im je teško ići, trčeće kao Herakle za lakonom košutom, lomice vratove lavovima, odsecati glavu Hidri, skidati pojas amazonskoj kraljici i goniti konje koji su se hranili ljudskim mesom. Starci pružaju uvis drhtave ruke, šire prste, napinju mišiće; najpodsmešljivija od svih pantomima jeste Heraklovo dizanje nebeskog svoda.

Herakle je hteo da civilizuje svet. Borio se sa zmajevima. »Sišao je u dubinu slanog mora« — peva Hor — »da bi smrtnicima obezbedio sigurnu plovidbu.« Pretpotopski zmajevi odavno su već nestali. »Ja sam ovde gospodar!« — govori Likos, i smeje se Heraklovim basnoslovnim delima. Kao i svi savremeni ljudi, oseća dubok prezir prema nekadašnjem heroizmu. Velika Heraklova dela žalosno su anahronična, kao balet staraca. Starci su već prestali da plešu. »O, jadani ja! Već ne mogu da zadržim suze u stariim očima!«

Herakle, koji se posle izlaska iz Hada našao u savremenoj Tebi, istovremeno je tragičan i komičan. Njegov pretpotopski heroizam je u tome novom, divnom svetu beskoristan.

»A koga bih pre branio ako ženu ne, I decu, starca. Zbogom moja dela slavna!«

Euripidov Herakle odjednom postaje neobično sličan renesansnom kondotijeru koji se jednom zanavek opršta od sveta viteškog ljubavnog romana i heroike iz bajke.

»Zbogom zadovoljstvo, vojsko s perjanicama; Veliki ratovi koji pretvarate Slavoljubije u vrlinu! Zbogom Hate što njištiš, i piskava trubo, Ti bubnju, koji podižeš nam duh, Pištaljko glasna, carska zastavo, Sjaju, ponose, slavo i marševi! I vi, smrtonosne sprave čija gruba Grla liče na grom besmrtnoga Jova, Zbogom! Otelovom ratništvu je kraj!«

(Otelu)

Heraklovi sinovi već su pritrčali ocu, vešaju mu se oko nogu, hvataju za lavlju kožu. Herakle koji se vratio iz Hada uzima u naručje svoje sinove. Ali pre toga ostavlja u stranu svoj luk, tobolac i močugu. Mitološka oprema leži na zemlji.

makedonski narodni teatar, skopje
ž. čingo—b. stavrev: »zid, voda«

(...) »zar hrabrost je
Slušati Euristeja i biti ljuti boj
S Hidrom i lavom, a ne boriti se
Za život svoje dece? Od danas me
Nećete zvati »Heraklom pobednikom.«

Prvi deo Herakla mogao bi nositi naslov *Očev povratak*. Dorski Herakle, koji je čisto svet od nemani, taj tesalski narodni div i probisvet, odjednom se preobražava u nežnog sina, vernog muža, brižnog oca. Preobražaj je primetan čak i u leksici: Amfitrion je već otac, Megara žena, a Herakle — sin, otac i muž. Mitska parabola završava se domaćom tragi-komedijom; Herakle se pravo iz Hada vraća u zagrljaj srećno pronađene porodice. »Svi vole svoju decu.«

Još će se nakratko pojaviti podli tiranin, a zatim će iza scene dopreti još samo njegov poslednji zov u pomoć. »Kad bi bogovi bili mudri i znali ljudske potrebe — veselo skakuću starci — dar njihov bila bi druga mladost.« Prvi »čin« završio se i u tom trenutku na krov kraljevskog dvora silazi na pozorišnoj mašini kočija, u kojoj sede Bes (Irida) i Mahnitost (Lyssa). Drugi čin počinje time što Herakle pobije ženu i sinove.

Ubistvo je izvršeno izvan scene. Čini se da Euripidu nije stalo jedino do dekora i očuvanja konvencije. Mračne sile u tragediji — kako je lepo pisao Hegel — kriju se i napadaju iz zasede. »Neprijatelj« je neznanje. I baš zato je strašan. »Neprijatelj« je u nama, i istovremeno izvan nas. U Euripidovoj drami postoje dva vremena, dva Hada, i dva ludila. Prvo je žena što nosi Gorgoninu masku sa zmijama upletenim u kosu i u rukama drži bič. Drugo je u samom Heraklu. Opisao ih veoma podrobno, poslovno i precizno Glasnik.

Za trenutak se može učiniti da se Euripid služi homerovskim metodom dvostruke motivacije. Iza junaka stoji bog i streli puštenoj iz luka daje nepromašivi cilj, ili u letu skreće koplje da ravno sklizne niz oklop. Ali krvava magla zaklanja Herojima vid, Apolon snaži njihove mlitave udove, Atina im vraća jasnoću razuma. Kod Euripida je ipak potpuno drugačija funkcija dveju božanskih izaslanica koje su stigle na crnim kolima. Bes i Mahnitost vode između sebe intelektualni dijalog u kome biva formulisana teologija zavidljivog boga, »prevare, zlobe i zloslutne radosti«.

»Pa neka sazna šta znači Herin gnev,
I moj takođe. Jer ako ne bude kažnjen,
Bogovi ljud'ma ništa značiti neće.«

To govori Bes. Među Herinim božanskim izaslanicama uloge su čvrsto podeljene, kao u operacionoj grupi oficira tajne službe. Bes je ideolog i kontrolor, Mahnitost je izvršilac prljavih poslova, ima da izvrši postavljeni zadatak. Dželiti ponekad još imaju skrupula, dobro znaju da ih njihove sta-rešine preziru, i stoga na svoj način vole svoje žrtve.

»Zbog moje službe bozi me ne vole,
nit rado idem čoveku koga volim.«

Mahnitost hoće Herakla da spase od otvorenog počinjanja nepravde. Kontrolor je odmah opominje na red. »U planove Herine i moje ti se ne mešaj!« Euripidova ironija je neumoljiva. Mahnitost, koja je kći Noći, poziva se na Sunce. »Sunce mi je svedok: postupam protiv svoje volje.« Dželiti imaju skrupula, ali su poslušni. Mahnitost je s krova već skočila na Herakla.

Izaslanice bogova raspravljale su o teologiji ludila, Glasnik opisuje njegovu fiziologiju. Izveštaj izgleda biheviorističan, preciznost opisa budila je divljenje mnogih psihijatarâ. »Sav se promeni: oči mu zaigraše, i pokriše se žilicama krvavim, iz usta pena niz gustu bradu mu udari. I progovori, smejući se mahnitito.«

Sofoklov »nevidljivi zločinac«, »neprijatelj« koji se krije i udara iz zasede, nalazi se u Heraklu i istovremeno je u njemu samom. Van-ljudski »neprijatelj«, koji odozgo

pada na ljude, pokazan je »na mašini«, u stravičnim maskama i uz jezivo zavijanje sviralâ. Unutrašnji »neprijatelj« pak, koji je ušao tako duboko pod kožu da je postao nevidljiv, opisan je s najvećim poznavanjem i krajnje realistički. Ajant je svojim rukama čerećio ovce i ovnove i mučio pse, pošto je, ponesen ludilom, video u njima grčke vođe i Odiseja. Herakle je ustrelio iz luka svoje sinove i moćugom im porazbijao glave, pošto je u napadu ludila koje mu je pomutilo čula, video u njima Euristejevu decu.

HERAKLE:

»Ko pobi ove dečake?«

AMFITRION:

»Ti, tvoj luk, i neki bog s vama zajedno.«

Za Getea i Hegela, za Marksa, Ničea i Frojda, Prometej i Edip bili su najpotpunije figure ljudske sudbine u celokupnoj grčkoj tragediji. Euripidova zavidljujuća modernost jeste pokušaj dubljeg razmatranja i podvrgavanja dramatičnoj konfrontaciji mitskog poludelog Herakla s jedne strane, sa Prometejevom i Edipovom situacijom, s druge. Kao Prometej prikovan uz stenu, Herakle se pojavljuje na sceni vezan konopcima uz stubove dvora. Mahnitost i Bes, koje su doputovale na crnim kolima, slične su Sili, Vlasti i Hefestu koje je Zevs poslao da kazne Prometeja. Funkcije su bile isto podeljene: kovač Hefest, fizički radnik, osećao je samilost prema Titanu. Sila, službenik aparata, branio je autoritet Broja Jedan. Prometej je kažnjen zbog preterane ljubavi prema ljudima. »Dobrotvor i najveći prijatelj čovečanstva« — tako Tezej naziva Herakla. Velika Heraklova dela ismejana su u prvom delu drame, svet nije usrećen. Ali bila su dovoljna da izazovu zavist bogova. Herakle je, kao i Prometej, medijator po sopstvenoj volji i protiv volje bogova. Herakle je prekorao ljudsku meru zbog toga je morao da bude ponižen. Bogovi, najzad, traže samo skrušenost.

»Ja mrzim na sve bogove za moju pomoć što mi krivdom vraćaju« — govori Eshilov Prometej. Samo postojanje pakla dovoljno je da bi se omrznulo nebo. Euripidov Herakle, ženoubica i sinoubica, koji je dva puta prošao kroz pakao, po drugi put će u grčkoj tragediji ponoviti izazov dobačen nebu:

TEZEJ:

»Nesreća tvoja seže do samog neba.«

HERAKLE:

»Pa zato ja sam spreman poći i u smrt.«

TEZEJ:

»Mišliš da bozi na tvoje pretnje se ovrću?«

HERAKLE:

»Nebo je prkosno. Al' ja sam prkosan do neba!«

U *Poludegom Heraklu* sprovedena je dvostruka i kontradiktorna kritika teologije s pozicije Čistog i Praktičnog uma.

»Ne verujem da bozi vrše preljubu,
Ni da vezuju jedni druge lancima.
U to niti sam verovao, niti ću;
Ni da bog jedan tiranin je drugima.
Jer ako bog je bog zaista — tad je on
Savršen, i njemu niko drugi ne treba.«

U svetlosti čistog uma bog, ako postoji, mora biti savršenstvo. Bogovi su stvoreni po slici i prilici ljudi — veli Herakle — oni su izmišljaj pesnika. Ali u svetlosti praktičnog uma bog, ako postoji, mora da bude odgovoran za celokupno zlo sveta. Slika pravednog boga suprotna je celokupnom ljudskom iskustvu. Bog koji je učinio da medijacija i medijator budu zatrovani, bog koji kažnjava nevine, bog koji stalno šalje pošasti na čovečanstvo — može da bude samo okrutan i zavidljiv. »Dokazaću ti da život koji živim ne vredi sada nit je vredeo ikada.« Euripid je takođe znao Homera napamet. »Al, opet sam mor'o da trpim ne-

volje bezbrojne« — veli Herakle Odiseju u Hadu. Euripidov Herakle je probni kamen nepravednosti bogova i okrutnosti sveta.

»Prvo, ja sin sam oca što se uprlja
Ubistvom starca, oca moje matere,
I s tim proklestvom Alkmenu uze za ženu,
Koja mene rodi...
A zatim Zevs, ma ko on bio, zače me
Na mržnju Heri.«

»Neprijatelj« je sudbina. Sudbina je nužnost, ili su je poslali bogovi. »Pogođen besom Herinim — il' sudbinom« — govori Amfitrion o Heraklu na početku komada. Euripid nije nominalist, »Hera« i »nužnost« samo su nazivi »nevidljivog zločinca«. Sudbina je ne-svesnost. Herakle je nesvesno ubio svoje sinove, kao što je Edip nesvesno ubio svoga oca. »Neprijatelj« je dugo čekao, zamka je bila podmetnuta još pre no što se Edip rodio. Jednom je zastao na raskršnici puteva. Od strane Tebe naišla su kola. Nije hteo da se skloni s puta. Digao je ruku. Ne znajući, ubio je oca. I uhvaćen je.

Zamku su postavili bogovi, ili je ona u nama samima. Rođeni od majke i oca, osuđeni smo da žudimo za rođenom majkom i da želimo smrt sopstvenog oca. »Što biti mora, niko sprečiti ne može.« Euripid još jednom ponavlja za Eshilovim Prometejem: »Pravi je čovek ko uvek u nadu

kazalište marina držića, dubrovnik
i. gundulić: »dubravka«

uzda se. A očaj kukavice je znak.« (U *Okovanom Prometeju* čitamo: »Udes do-suđen podnositi moram kako mogu, kad već znam da nemam snage sudbe moć da savladam.« Međutim; isti onaj Edip koji je ubio oca i spavao s majkom, rešio je Sfinksovu zagonetku. Prometej je znao budućnost, Edip je upoznao svoju prošlost. »Neprijatelj« je iznad ili ispod ljudskog razuma. Prometej i Edip su nesvesno učinili svesnim.

U priči Era Jermenca, kojom se završava Platonova *Država*, Lahesa pozdravlja duše umrlih koje su stigle u Dolinu Preobražaja, da bi izvršile izbor novog života. »Odgovornost pada na birača, bog je opravdan.« Lahesa, jedna od triju Parki (Sudilja), kći je Nužnosti. Svesnost sudbine jeste sloboda izbora.

Sofoklov *Edip* događa se u času izbora. Unapred je bilo predskazano da će ubiti oca i spavati s majkom. Ali sada, kad izlazi pred Hor u gradu u kome besni zaraza, na-

lazi se izvan Nužnosti. Sve se već dogodilo i sad sve zavisi isključivo od njega. On je sudija, tužilac i optuženi u procesu pokrenutom protiv sopstvene sudbine. Sudija je izabrao presudu, tužilac ju je izvršio na optuženom. Edip je svojim rukama iskopao sebi oči.

Poslednji izbor optuženog jeste da prizna ili da ne prizna krivicu. Edip ne prizna krivicu, ali prima odgovornost za svoju sudbinu; sudbinu koja mu je bila data odozgo, učinio je svojom *sopstvenom* sudbinom. »Sudbina je kao svest o samom sebi, ali sebi kao neprijatelju« — pisao je Hegel. Optuženi sad optužuje tužioca. Edip koji je iskopao sebi oči, učinio je svoju sudbinu vidljivom. »Možda je Car Edip imao jedno oko previše.« Edip, koji nije priznao krivicu, živi da bi svedočio o ljudskoj sudbini.

»Jer ja dobro znam da naspram nužnosti, naspram njene snage — pisao je Kami u *Mitu o Siziđu* — niko se ne može ni boriti ni pobediti.« Da, ali to je *Edip na Kolonu*, koga Euripid još nije poznavao. Car Edip odlazi iz Tebe, koju je očistio od zaraze, sâm zaražen. Otada će lutati putevima, daleko od ljudskih naselja, kao opomena i groza. Euripidovom Heraklu, kad se probudi iz ludila, okružen leševima sinova i žene koje je pobio, prijatelj pruža ruku:

srpsko narodno pozorište, novi sad
j. sterija popović: »pokondirena tikva«

TEZEJ:

»Dosta. Daj ruku prijatelju koji te razume.«

HERAKLE:

»Pazi! Mogu ti odeću okaljati krvlju.«

TEZEJ:

»Ukaljaj je. Ja za to ne marim.«

U zracima zalazećeg sunca koji padaju na arenu Tezej naređuje Heraklu da se uspravi, i otkriva mu glavu. »Smrtnik ne može uprljati božansko.« Prijateljstvo i dnevna svetlost jači su od zaraženosti. »Zora raspršuje nemani« — pisao je Elijar u jednoj od svojih najlepših pesama. Sofoklov Herakle, zatrovan Hidrinim otrovom, hteo je svoju zatrovanost da prenese na sina i sve koji su još ostali živi. Oboje, Dejanira i Herakle, očajnički traže poslednji gest koji bi njihovu porazu dao neki smisao. Taj poslednji gest je Dejanirino obredno samoubistvo i lomača na Zevsovoj planini na kojoj hoće živ da izgori Herakle. Ritual je

poslednja medijacija između okrutnog boga i ljudskog poraza.

U Euripidovom *Heraklu* ritual biva odbačen. Heraklovo ludilo počelo je od ritualnog očišćenja kuće i pranja ruku posle ubistva tiranina Likosa. Taj trenutak morao je za Euripida biti naročito važan, čim ga spominje dva puta, prvi put u Glasnikovom izveštaju, a potom još jednom, kad je Herakle stekao prisebnost.

HERAKLE:

»Gde ludilo me snáde? Gde me uništi?«

AMFITRION:

»Uz oltar, kad si ruke vatrom čistio.«

Za Euripida — da još jednom upotrebimo Hegelovu terminologiju — ritual je alienacija. Ritual je samo prividno razrešavanje suprotnosti između van-ljudskog i ljudskog, neznanja i znanja, objekta i subjekta, prirode i slobode, »neprijatelja« izvan nas i »neprijatelja« u nama. Heraklovo ludilo počelo je od ritualnog pranja ruku posle ubistva, izlazak iz ludila jeste oslobađanje straha od magičnog straha od zaraze. »Gde ima prijateljstva, prokletstvo je nemoćno«. Herakle se vraća u ljudski svet, u kome nema nade, ali u kome razum kontroliše osećanje.

već zna da čoveku nije dato da bude kamen. Zna da je Herakle sinoubica i ženoubica isti onaj Herakle koji je zemlju očistio od nemani. On ponovo diže sa zemlje svoju moć, luk i strele. Prihvata sebe i svoju sudbinu, odgovornost za sebe i svoju sudbinu. »Ali sad, kako izgleda, rob sam Nužnosti.« No ta »nužnost« o kojoj sad govori Herakle, drugačija je od fatuma i udarca zavirljive Here. »Da, jednim udarom sve nas Hera ukobi!« Herakle koji je prošao kroz najteži i krajnji ispit, prihvata svoju ljudsku sudbinu.

TEZEJ:

»Ali gde je sada naš slavni Herakle?«

HERAKLE:

»A s tobom šta beše u strašnom Podzemlju?«

TEZEJ:

»Po hrabrosti bejah poslednji od ljudi.«

U tom završnom dijalogu Had označava već samo »pramen tame« kroz koji svaki čovek mora proći da bi postao zreo. Herakle prihvata svoju ljudsku sudbinu imajući oči pune suza. »I bog bi plakao, kad za patnju znao bi.« — govori Amfitrion. Ali Herakle već zna da plaču samo ljudi, a ne bogovi. On prihvata tu ljudsku sudbinu muški, s razumnim očajanjem. Zna da čak i najjači mogu biti slomljeni, i da u tu ljudsku sudbinu spadaju ludilo, slabost i stid.

Mora se

»Odlazak odavde k'o dolazak tu
Snositi.«

(Kralj Lir, V, iii, 9—11)

»Ko na svet došao je, s njegov otčić mora.
Treba odrasti. To je sve što se može.«

Herakle će početi s Tezejem u Atinu, gde će hrabro čekati svoju smrt. Ali u tu ljudsku sudbinu spada još i sahranjivanje najbližih, koji umru pre nas. »Čovečanstvo vodi svoju decu.« U prvom delu drame vojnici su pripremili lomaču da na njoj žive spale Heraklove sinove. Lomača uvek čeka na žrtve, i neka ne čeka dugo.

AMFITRION:

»A mene ko će sahraniti?«

HERAKLE:

»Ja.«

AMFITRION:

»Pa kad se vraćaš?«

HERAKLE:

»Kad ti moju decu sahraniš.«

Na Sfinksovu zagonetku Edip je odgovorio: čovek. U drami se šest puta vraća tema Heraklova dvostrukog očišćenja. Dva puta govori o njemu Amfitrion, jednom Likos i tri puta Hor. Da bi upoznao svoju sudbinu, Edip je morao otkriti ko je bio njegov otac. Herakle izabira svoga oca. »Tebe sad ocem smatram, ne Zevsa.« Kad je primio svoju ljudsku sudbinu, Herakle je izabrao i svoga ljudskog oca. Ali taj izbor je istovremeno odricanje od Nebeskog Oca. Figure Prometeja i Edipa konačno su sjedinjene u Euripidovom Heraklu.

Odeljak iz knjige Jana Kota o helenskoj tragediji. Pod naslovom *Jedenje bogova* knjiga izlazi u izdanju *Nolit*.

Preveo s poljskog
Petar Vujičić